

**ԲԱՈԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՍԵՆ ԱՅՏԸՆՅԱՆԻ
«ՔՆՆԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԿԱՄ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆ
ԼԵԶՈՒԻ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՎԱՐՍԻԿ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

ԳՊՀ դասախոս

e-mail: varsik.nersisyan@mail.ru

Հայերենի բառապաշարի կառուցվածքային առանձնահատկություններն ուսումնասիրության առարկա են դարձել դեռևս հինգերորդ դարից սկսած՝ Դ. Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» աշխատության թարգմանության մեջ և նրա հետագա մեկնություններում: Հետագայում բառակազմության հարցերը քննության առարկա են դարձել բառապաշարի խոսքիմասային դասակարգման տարատեսակ փորձերին զուգահեռ:

Հոդվածում քննել ենք աշխարհաբարի բառակազմության ուսմունքի ձևավորման հիմքերը՝ մասնավորապես դիտարկելով բառակազմության հարցերի արտացոլումը Մխիթարյան միաբանության վիեննական դպրոցի ներկայացուցիչ Արսեն Այրընյանի «Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի» աշխատության մեջ:

Ա. Այրընյանի «Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի» աշխատության մեջ խորությամբ և համակողմանիորեն քննության են ենթարկվել հայերենի բառակազմությանն առնչվող հարցերը՝ պարմական հայեցակետով: Բառերը բաժանում է պարզ, ածանցավոր, բարդ և կրկնավոր տեսակների: Չի տարբերակում բարդածանցավոր տեսակը:

Հանգամանորեն ներկայացվել են աշխարհաբարի բառակազմության օրինաչափությունները ինչպես գրաբարի, այնպես էլ բարբառների համեմատությամբ:

Բանալի բառեր՝ աշխարհաբար, բառակազմություն, Ա. Այրընյան, տեսություն, ածանցում, բարդություն, կորուսումն, փոփոխումն, նախադաս մասնիկ, հետադաս մասնիկ:

Հայերենի բառապաշարի կառուցվածքային առանձնահատկություններն ուսումնասիրության առարկա են դարձել դեռևս հինգերորդ դարից սկսած՝ Դ. Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» աշխատության թարգմանության մեջ և նրա հետագա մեկնություններում: Հայ առաջին քերականները փորձում էին ստուգաբանել առանձին բառեր՝ սերտ կապ փնտրելով բառի իմաստի և այն կազմող բաղադրիչների միջև: Հետագայում բառակազմության հարցերը քննության առարկա են դարձել

բառապաշարի խոսքիմասային դասակարգման տարատեսակ փորձերին զուգահեռ
1:

Բառակազմության հարցերի քննությունը, անշուշտ, գիտական լուրջ հիմքերի վրա
դրվեց միայն 19-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ պատմահամեմատական լեզվաբանության
զարգացման շրջանում, որը հայ իրականության մեջ համընկնում է երկնյուղ աշխար-
հաբարի ձևավորման ժամանակաշրջանին:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել աշխարհաբարի բառակազ-
մության ուսմունքի ձևավորման նախադրյալներն ու հիմքերը՝ մասնավորապես քննե-
լով բառակազմության հարցերի արտացոլումը Մխիթարյան միաբանության վիեն-
նական դպրոցի ներկայացուցիչ Արսեն Այտընյանի **«Քննական քերականութիւն
աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի»** աշխատության² մեջ, որի լավագույն
բնութագիրը թերևս տվել է Հովհաննես Բարսեղյանը. «Որպես ավանդական և նոր՝
համեմատական քերականության սահմանագլխին ասպարեզ իջած լեզվաբան Ա.
Այտընյանն իր վերոհիշյալ կոթողային աշխատությամբ մեզ ներկայանում է ավան-
դական քերականագիտության դարավոր փորձի և համեմատական լեզվաբանու-
թյան նորագույն նվաճումների համադրողի դերով»³:

Ա. Այտընյանի գիտական գործունեությունն ուսումնասիրության առարկա է դար-
ձել բազմաթիվ հայ (Ա. Ա. Աբրահամյան, Է. Աղայան, Հ. Բարսեղյան, Գ. Ջահուկ-
յան, Ա. Ս. Աբրահամյան և այլք) և օտարազգի (Պետերման, Մեյե, Մառ և այլք) հա-
յագետների կողմից, որոնցից յուրաքանչյուրն այն արժևորել և հետազոտել է այս կամ
այն տեսանկյունից⁴:

Ըստ Է. Աղայանի՝ Այտընյանը բարձր է կանգնած իր ժամանակի ոչ միայն բոլոր
հայ լեզվաբաններից, այլև շատ եվրոպական գիտուններից, որ այնպես հռչակվել են
ընդհանուր լեզվաբանության պատմության մեջ: «Բավական է հիշել, որ Սոսյուրից
դեռ շատ առաջ նա նշել է լեզվի հասարակական բնույթը, որ նա ճիշտ կերպով
կարողացել է դիտել լեզվի ու գիտակցության միասնական զարգացումը, տվյալ
լեզվով խոսող հանրության (ցեղի, ազգի) նյութական, բարոյական ու մտավոր
զարգացման դերը լեզվի զարգացման ասպարեզում և այլն, որպեսզի պարզ լինի մեզ
համար նրա գերազանցությունը յուր ժամանակի շատ լեզվաբաններից»⁵, գրում է
Աղայանը:

¹ Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան
Հայաստանում, Ե., 1954: Հ. Բարսեղյան, Հայերենի խոսքի մասերի ուսմունքը, Ե., 1980:

² Տե՛ս Ա. Այտընյան, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա,
Մխիթարեանց տպ. 1866:

³ Հ. Բարսեղյան, նշվ. աշխ., էջ 139:

⁴ Հմմտ. Ա. Ս. Աբրահամյան, Ա. Այտընյանի լեզվաբանական հայացքները, Ե., 1984: Հ. Բարսեղյան, նշվ.
աշխ., էջ 139-155: Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 1, Ե., 1958, էջ 269-288: Ա.
Վարդանյան, Ա. Այտընյան (140-ամյակի առթիվ), <<Պատմա-բանասիրական>> հանդես, 4, Ե., 1965, էջ
177-183: Զ. Աղաջանյան, Գրական արևմտահայերենը և նրա նորմավորման հարցերն ըստ Ա. Այտընյանի
քերականության, <<Պատմաբանասիրական>> հանդես, 2, Ե., 2019, էջ 162-174:

⁵ Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 284:

Ա. Այտընյանի լեզվաբանական հայացքների համակողմանի ուսումնասիրությամբ զբաղվել է Ա. Ս. Աբրահամյանը՝ արդյունքներն ամփոփելով «Ա. Այտընյանի լեզվաբանական հայացքները» մենագրության մեջ¹, որտեղ հանգամանորեն ներկայացված են հայագետի մոտեցումները՝ կապված լեզվի զարգացման տեսության, հասարակական-ոճական, ինչպես նաև տարածական տարբերակումների վերաբերյալ համակարգի, գրական լեզվի ընտրության և մշակման խնդիրների հետ, վեր են հանվել նրա առնչությունները հայ և համաշխարհային լեզվաբանական մտքի ողջ նախընթաց շրջանի նվաճումների հետ: Հեղինակը հանգամանորեն ներկայացրել է Այտընյանի կյանքը և գործունեությունը, «Քննական քերականութիւն» աշխատությունը, այլ աշխատություններ, ինչպես նաև նրան նվիրված ուսումնասիրությունների համառոտ տեսությունը²:

Մենք կներկայացնենք Այտընյանի վերոհիշյալ աշխատության՝ բառակազմությանը նվիրված բաժնի քննությունը, որը դեռևս առանձին ուսումնասիրության առարկա չի դարձել:

Ա. Այտընյանի աշխատությունը բաղկացած է «Յառաջաբան», «Նախաշալիղ. արդի հայ լեզուին ծագումն, էությունը, պատմությունն ու ներկայ վիճակը», «Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի» և «Յաւելուած. համառոտ տեսութիւն գրաբար հայերէն լեզուի» մասերից: Բառակազմության հարցերը քննում է երրորդ մասի («Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի») երկրորդ գլխի «Բառերի յատկութիւնք» բաժնում, թեև որոշ հարցերի անդրադարձել է նաև «Նախաշալիղ»-ում՝ «Բառերու ձեւը» խորագրի ներքո, որտեղ այն միտքն է առաջ քաշում, որ նոր լեզուն գրաբարից զատող կարևոր հատկանիշներից է բառերի ձևը, ապա գրում է. «.....նոր բառերն առհասարակ ամփոփմամբ, սղմամբ, կրճատմամբ պարզուած կ'ըլլան հիներուն բաղդատութեամբ: Այս մասին բառական է հին ժամանակներէն քանի մը հետքեր գտնել՝ որոնք մեզի լեզուին բռնելու սկսած ուղղութիւնը կամ անոր բերումն ու դիտումը ցուցնեն»³:

Նույն տեղում հանգամանորեն խոսել է հոդակապի գործածության մասին և գրել. «Մեր գրաբարին վերիվերոյ ակնարկութիւն մը անմիջապէս խորհրդածել կուտայ թէ **ա** ձայնաւորին յաճախութեամբ ծանրաշարժ ընթացք մը առած է լեզուն, որ կրնար այս նկատմամբ թեթեւացում մը վերցընել: Բաց ի այբերու բազմութենէն՝ կը տեսնենք, որ բառերուն կազմութեան կանոնն ալ նոր պարտք մը կը դնէ այբեր աւելցընելու, գլխաւորաբար իբրեւ ածանցման և բարդութեան յօդակապ»⁴: Այստեղ, ինչպես տեսնում ենք, շարադրել է պատմական բառակազմության հիմնական օրինաչափու-

¹ Ա.Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 21:

² Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 5-21:

³ Տե՛ս Ա. Այտընյան, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Ե., 1987, էջ 72:

⁴ Նշվ. աշխ., էջ 72-73:

թյունները՝ շեշտը դնելով հատկապես հողակապի վրա և ցույց տվել, որ նրա հաճախակի գործածությունը ծանրաշարժ ընթացք է տալիս գրաբարին:

Բառակազմության հարցերին, ինչպես արդեն նշել ենք, ավելի հանգամանորեն անդրադարձել է երրորդ մասի երկրորդ գլխի «Բառերու յատկութիւնք» բաժնում, որտեղ նախ փորձում է բացատրել, թե ինչ կարող է նշանակել բառի **ծն** եզրույթը, որ բացի, օրինակ, **տրականի ձև, հին ձև** ևն-ից, «Հոս բառերուն **ձեւն**՝ ըսելով կ'իմանանք միեւնոյն բառին այլեայլ կերպարանօք այլեայլ նշանակութիւն առածը»²: Այսինքն՝ Այտընյանը ներկայացնում է այսօրվա ընկալումներով՝ **բառաձևի** և **բառի կառուցվածքի** տարբերությունները, սակայն երկուսի համար էլ գործածում է **բառի ձև** եզրույթը:

Այտընյանը բառերը բաժանում է կառուցվածքային 4 տեսակի. «Բառերի ձեւը (որ ոմանք **Անուանց Պարագայ** կոչած են)», գլխաւորաբար չորս է. 1. Պարզ, 2. Ածանցեալ, 3. Բարդ եւ 4. Կրկնաւոր»³: Ելնելով մեր առջև դրված նպատակից՝ կ'ներկայացնենք խնդրո առարկա լեզվական իրողությունների սահմանումներն ու ձևակերպումները բառացի մեջբերումներով՝ բացահայտելու համար, թե ինչ հիմքերի վրա է հետագայում զարգացել աշխարհաբարի բառակազմությունը, ցույց տալու դրանց համապատասխանությունը արդի ըմբռնումներին:

Այսպես՝ Այտընյանի ձևակերպմամբ՝ «Պարզ կ'ըսուի բառ մը վրան ամենեւին յաւելուած առած չէ. զորօրինակ՝ **քար, լոյս, ծառ** ևն, իսկ պարզ չեն **քարաշէն, լուսաւոր, ծառաստան**, որ նախընթացներէն ելած են»⁴: Ապա մեկնաբանում է. «Պարզ բառ մը իւրմէ ելածներուն Արմատը կամ Արմատականը կը կոչուի (զորօրինակ՝ **հաւաքացնել** բային արմատն է **հաւաքալ** բայը, եւ ասոր արմատը՝ **հաւաք**)»⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ դեռևս չեն սահմանազատվում **բայահիմք** և **արմատ** եզրույթները, իսկ **հավելված** եզրույթը բազմիմաստ է. կարող է ընկալվել և՛ որպես արմատ, և՛ որպես ածանց:

Կախյալ արմատների մասին գրում է. «Արդի լեզուին մէջ պարզ բառեր կամ գոյականներ կան, որոնք գրաբարի մէջ միայն արմատական են, այսինքն՝ թէ միայն ածանցմանց մէջ կ'երեւան եւ մինակ չեն գործածիր. այսպէս են՝ **շարժ. ջարդ. ծեծ. սարակ** եւ այլն»⁶:

Ածանցումը ներկայացնելիս այն միաժամանակ ածանց է անվանում. «Ածանց կամ Ածանցումն կը կոչուի բառի մը ուրիշ բառէ յառաջ գալը. եւ յառաջ եկածը՝ ածան-

¹ Ծանոթություն: Ա. Այտընյանի աշխատությունից բառացի մեջբերված այս և հետագա հատվածներում մեծատառերի գործածությունը, ինչպես նաև կետադրությունը տրված են ըստ բնագրի:

² Նշվ. աշխ., էջ 292:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նշվ. աշխ., էջ 292-293:

ցեալ»¹: Այսինքն՝ հստակ տարբերակելով **ածանցում** երևոյթը և **ածանց** միավորը՝ միաժամանակ չի խուսափում դրանք մեկը մյուսի փոխարեն գործածելուց:

«Ածանց կ'ըլլայ պարզ բառի վրայ մասնիկ մը կամ գիր աւելցնելով: Ուստի ածանցեալ բառն ան է՝ որ իր սկիզբը կամ վերջը յաւելուած մ'ունի. գորօրինակ՝ **ան-նման. ծանր-ուրիշ. ատուր-չէք. (նման. ծանր եւ օր, ատուր** պարզ բառերէն ելած)»²: Այս դեպքում ևս գործածուած է «յաւելուած» ընդհանուր եզրոյթը՝ ածանց իմաստով: Ձևակերպումները, անշուշտ, հեռու են երևոյթների մերօրյա ընկալումներից, սակայն բերված օրինակները որևէ հարց չեն առաջացնում:

Մեղ արմատով ձևավորված **մեղ-ք. մեղ-աց. մեղք-ի. մեղ-ատուր. ան-մեղ** ձևերի միջոցով ցույց է տալիս ածանցի և քերականական մասնիկների տարբերությունը՝ գրելով. «Բայց հոս մենք հղովմանց եւ խոնարհմանց մասն ի բաց կ'առնունք»³ :

Ներկայացնելով ածանցման ընդհանուր կանոնները կամ «նախագիտելիքները»՝ կարևոր դիտարկում է անում հոդակապի գործածության վերաբերյալ. «Կրնայ բառ մը գրաբար կամ աշխարհաբար ձեւով ածանցիլ», գրաբար ձևով ածանցը «հասարակօրէն ա հոդակապով է՝ գլխատուր բառին և մասնկան մէջ. ինչպէս՝ **փայտանոց. համապատիւ** և այլն, և կորուսման (իմա՝ սղման, Վ.Ն.) կամ փոփոխման (իմա՝ հնչյունափոխման, Վ.Ն.) կանոնը ճշդիւ կը պահուի՝ (քիչ բացառութեամբ.) ինչպէս. **Սիրտ-ս'րպագին**»⁴: Մինչդեռ, ըստ Այտընյանի, աշխարհաբար ձևով ածանցման մեջ միշտ կը պահուի կորուսման կանոնը, ինչպէս. **մոռցուկ**. բայց ոչ փոփոխմանը⁵:

Այտընյանի եզրակացմամբ՝ աշխարհաբարում բառերն ածանցվելիս պահում են սղման և ոչ հնչյունափոխության կանոնը: Այտընյանը ցույց է տալիս նաև բառավերջի ոչ արմատական **ք**-ի անկումը **մեղ-ատուր, խել-ացի** ևն օրինակներում, ինչպէս նաև ներկայացնում է բացառությունները, որոնցում **ք**-ն պահպանվում է՝ **հանքային, փոր-ծանքաւոր** ևն⁶ :

Անդրադառնալով բայերի կառուցվածքային առանձնահատկություններին՝ նշում է, որ գրաբար ձևերում, ինչպէս այլ բառեր, այնպէս էլ բայերը բաղաձայնով սկսվող մասնիկից առաջ ունենում են ա հոդակապ, իսկ աշխարհաբար ձևով՝ ոչ, ինչպէս՝ զուարճանալ, գողանալ, կարմրանալ, մեռանել, բայց՝ գող-նալ, մեռ-նիլ, կարմըր-նալ. կակղ-նալ, և երբեմն **ե** հոդակապով (խենթենալ, մոտենալ)⁷: Այսպիսով՝ հոդակապը բայածանցից առանձին միավոր է դիտարկվում:

Ածանց բառի փոխարեն գործածելով **մասնիկ**-ը՝ գրում է, որ դրանք լինում են՝ նախադաս և հետադաս: Նախադաս, այսինքն՝ «բառին սկիզբը դրուող մասնիկներն

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

³ Նշվ. աշխ., էջ 294:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 295:

են՝ **ան, ապ, չ, դժ** կամ **տժ** որ բացասական կամ եղծական են՝ բառին հակառակ նշանակությամբ տալով կամ չունենալ ցուցնելով. ինչպես. **անվրանգ, ապերախոր, ապուշ, չաստուած, տգէտ, դժբախտ, տժգոյն** ևն»¹ :

Հունարան դպրոցի ստեղծած նախադաս մասնիկների («Յունական մասնիկներ») մասին գրում է, որ «Այս մասնիկներուն զօրութիւնը դիւրին չէ հոս որոշել, վասնզի շատ տեղ ընդհանուր կանոններէն աւելի բազմաթիւ են բացառութիւնները»²: Այս ածանցների դիմաց ներկայացնում է միայն դրանցից կազմված բառերը՝ չնշելով իմաստային դրսևորումները: Իբրև այդպիսիք նշում է հետևյալները՝ **ապ (ապացոյց), առ, արտ, բաղ, բաց, դեր, ենթ, հակ, համ, մակ, յար, ներ, շաղ, շար, պար, սորոր, վայր, վեր, տար, տրամ, փաղ, փոխ**³ :

Յետադաս մասնիկներից (իմա՝ վերջածանց) բերում է հետևյալները և գրում, թե դրանցից յուրաքանչյուրն ինչ խոսքի մաս է կազմում, իմաստային ինչ դրսևորումներ ունի. **ակ, ային, ան, անք, աց, եաց (ստասաց, մարդաբեաց), գին, եակ, եկ, եայ, եան, եղ, եղէն, եղի, ենի, զան, էք, ի, իկ, ին, ինք, իւն, ծո, կան, կի, կոտ, նակ, նի, նոց, ոտ, ոտի, որդ, ոց, ու, ուի, ուկ, ուհի, ուն, ունդ, ուրդ, ունի, ուց, ուք, չէք, պան, ստ (եստ, ուստ), ստան, բան, ցի, ացի, եցի, ցու, տր**⁴ :

Այտընյանը համապատասխան օրինակներով ցույց է տալիս, որ երբ **ա** հոդակապից առաջ **ի** է հանդիպում, երկուսը միասին դառնում են **ե՝ հոգետոր, տարեկան** ևն, ինչպես նաև ներկայացնում է սղման դեպքերը՝ **եկեղեցական, պիտանացու** ևն, բացառությունները, (ի-ով ավարտվող միավանկները՝ **միանալ, ձիաւոր, լիութիւն, թիակ** ևն), այլև «քանի մը ուրիշ բառեր՝ **որդիական, կղզիացեալ**» ևն⁵:

Հայտնի է, որ ածանցները բառակազմական ձևոյթներ են, որոնք նոր բառեր են կազմում, ուստի ուշագրավ է Այտընյանի հետևյալ դիտարկումն այն մասին, որ «Երբեմն բառի մը վրայ ածանցական մասնիկ մը կը դրուի՝ առանց նշանակոյթյան փոփոխութիւն տալու. զորօրինակ. **Արքունի-արքունական, անմեղ-անմեղական, պատրաստ-պատրաստական, թշուառ-թշուառական...**»⁶: Անշուշտ, ներկայացված են նաև բառեր, որոնց դեպքում ածանցի հավելումով դրանք հետագայում իմաստային տարբեր նրբերանգներ են ձեռք բերել, ինչպես՝ **հայրենի-հայրենական (հօրենական), արժանի-արժանաւոր, հեռի-հեռաւոր, խոր-խորին** ևն⁷:

Այս բաժնում Այտընյանն անդրադառնում է նաև բայական ներածանցներին. «Քանի մը մասնիկներ ալ բայերու յատուկ են, որոնք հասարակօրէն գործողութեան

¹ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 296:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 297-302:

⁵ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 295:

⁶ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 302:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

մանր կրկնութիւն, անընդհատ տետրութիւն եւ այլն կը յայտնեն»¹: Բերում է համապատասխան օրինակներ՝ երբեմն առանձնացնելով դրանց «հին» կամ «նամկական» դրսևորումները, որոնց մէջ «հին» համարվողներից մի քանիսը բնորոշ են ժամանակակից արևելահայերենին: Օրինակ՝ **կտրել-կտրտել-կտրապել, պատրտել-պատրտել-պատրտութել** շարքերում վերջինները «հին» է համարում²:

Հաջորդ բաժնում ներկայացնում է բարդ բառերը՝ հետևյալ սահմանումով. «Բարդ կը կոչուի՝ երկու կամ ավելի բառից բաղադրութիւնը. զորօրինակ. **զօրագլուխ, զօրաց գլուխ**, որ **զօր** եւ **գլուխ** արմատ բառերէն յօդուած է»³: Նկատելի է, որ **արմատ** եզրույթը սահմանման մէջ չի շեշտվում և նույնացվում է բառին, մինչդեռ օրինակներին կից նշվում է:

Բարդ բառերը բաժանում է երեք տեսակի. «Երեք կերպ բարդութիւն կայ. երկու բառ քովքով կցուած. զորօրինակ. **աւուր-զրոյց. արին-լուայ. կըրծ-կալ. համ-տես. ա** յօդակապով. **զորօրինակ. տնաշէն. եղբայրասպան. նաւապետ. քայլափոխ. ու** շաղկապով. **ինչպէս. ահուդող. ծեծութեպ. աղուհաց**»⁴ և այլն: Այսինքն՝ Այտընյանն ընդունում է բարդութեան հետևյալ տեսակները՝ **անհոդակապ, ա հոդակապով, ու շաղկապով**: Նաև նշում է, որ վերոհիշյալ 3 ձևերն էլ գրաբարին հատուկ են եղել, և բուն սովորականն ու կանոնաւորն է միջին կերպը (**ա** յօդակապով)⁵, իսկ միջին և արդի հայերէն լեզուաց ընդհանրապէս կանոնաւորն եղած է՝ առանց այբի. (**աշն-տունկ ծառանց, թիւր-խորով ձու. ձար-խոտ. քար-խոտ. քմ-ծաղիլ**. եւ այլն)⁶:

Հանգամանորեն ներկայացնում է **ա** հոդակապով կամ առանց դրա կապակցվող բաղադրիչների հնչյունափոխութեան դեպքերը, ինչպէս նաև բացառությունները⁷:

«Տեսակ մը բարդութեան կերպ ալ կայ նախդիրներով,- ավելացնում է Այտընյանը,- որ գրաբարի յատուկ է. ինչպէս. **գլխիվայր. զառիվայր. զառիվեր. (դարվար. դարվեր) սրտիբերան. գիրկընդիսառն** եւ այլն»⁸:

Այտընյանն իր աշխատութեան մէջ անդրադարձել է նաև բարդութեան գլխավոր կերպերին (իմա՝ կաղապարներին, Վ.Ն.). «Բարդութեան մէջ մասանց բանի որակութիւնն եւ անոնց ետեառաջութիւնը կարեւոր կանոն մըն է՝ որ բարդուած բառերուն նշանակութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի: Հայերէն բարդութեանց մէջ հասարակօրէն առաջին բառը կա՛մ խնդիր է, կա՛մ ածական՝ երկրորդ բառին

¹ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 303:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 304:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 305:

⁸ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 306:

նկատմամբ»¹: Որպես բարոգութեան գլխավոր կերպեր ներկայացնում է հետևյալները՝ **գոյական** և **գոյական**, **ածական** և **գոյական**, **ածական** և **բայարմատ**, **բայարմատ** և **գոյական**: Ցույց է տալիս, թե դրանցից յուրաքանչյուրն իմաստային ի՞նչ դրսևորումներ ունի: Հանգամանորեն ներկայացնում է նաև կրկնավորներից կազմված բառերը²:

Ըստ Այտընյանի՝ «Երեք բառով բարոգութիւնները խորթ կը համարուին. եւ շատ քիչ կայ գործածական»³: «Բարոգութեանց մէջ նոյն կանոնները ճշդիւ կը պահուին, որոնք (վերը 810-816-ում) ածանցմանց համար տուինք (նկատի ունի՝ հնչյունափոխություն, սղում, հոդակապ, Վ.Ն.)»⁴:

Այտընյանն անդրադարձ է կատարել նաև ստուգաբանությանը՝ որպես լեզվաբանության մի ճյուղի՝ տալով հետևյալ բնութագիրը. «Ստուգաբանութիւն հիմակու ատենս լեզուագիտութեան այն ճիւղը կը նշանակէ՝ որ բառերուն ներքին կամ ծածուկ կազմութիւնն ու բաղադրութիւնը լուծելու կը զբաղուի: Զորօրինակ. գրաբար **Տէր** անունն երկու տարերացը կը լուծէ, **տի** եւ **այր**.- **Պայթագողի** բայը՝ **գայթ** եւ **գղի**, - նոյնպէս աշխարհաբար. **Քովտի** մակբայը կը մեկնէ՝ հնագոյն ձեռով՝ **քովն տի** կամ **ի քովն դի**»⁵: Այս կարգի արմատները (**տէր**) «կը կոչուին Վերջին արմատ»⁶:

Ամփոփելով մեր ուսումնասիրությունը՝ կարող ենք ասել, որ իրավացի է Է. Աղայանը, երբ Այտընյանի վերոհիշյալ աշխատության մասին գրում է, որ այն «... արտացոլում է աշխարհաբարի վիճակը անցյալ դարի 50-60-ակ. թթ., ուստի և աշխարհաբարի պատմությունն ուսումնասիրողների համար նա ելակետային աղբյուր է գրական լեզվի հետագա զարգացման ու մշակման ուսումնասիրության առումով»⁷: Այս տեսակետից աշխարհաբարի բառակազմության ուսմունքի ձևավորման հիմքերը, կարծում ենք, դարձյալ առաջին հերթին պետք է փնտրել Այտընյանի նշված աշխատության մեջ:

Ա. Այտընյանի «Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի» աշխատության մեջ խորությամբ և համակողմանիորեն քննության են ենթարկվել հայերենի բառակազմությանն առնչվող հարցերը՝ պատմական հայեցակետով: Հանգամանորեն ներկայացվել են աշխարհաբարի բառակազմության օրինաչափությունները ինչպես գրաբարի, այնպես էլ բարբառների համեմատությամբ: Ներկայացվել են հոլովման, խոնարհման վերջավորությունները, ածանցները, ցույց են տրվել դրանց տարբերությունները: Այտընյանը ցույց է տվել բառաձևի և բառի ձևի (կառուցվածքի) տարբերությունները, սակայն երկու դեպքում էլ գործածել է **բառի ձև**

¹ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 306-310:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Նշվ. աշխ., էջ 304:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նշվ. աշխ., էջ 337-338:

⁶ Նշվ. աշխ., էջ 293:

⁷ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 10:

եզրույթը: Խիստ կերպով չի տարանջատում **մասնիկ** և **ածանց**, ինչպես նաև **ածանցում** և **ածանց** եզրույթները, թեև դրանցից յուրաքանչյուրը հստակ կերպով մեկնաբանում և սահմանում է: Կարելի է ասել, որ շատ դեպքերում լեզվական իրողությունները ներկայացնելիս գործածում է ընդհանուր տերմիններ՝ ցույց տալով դրանց տարբեր դրսևորումները: Բառերն ըստ կազմության բաժանում է պարզ, ածանցավոր, բարդ և կրկնավոր տեսակների՝ չտարբերակելով բարդաձանցավոր տեսակը:

Աշխատության կարևոր արժանիքներից է, կարծում ենք, նաև նախաձանցավոր և վերջաձանցավոր բառերի ընդգրկումն ցանկի ներկայացումը, որտեղ տրված են ածանցների իմաստային դրսևորումները, առանձին խոսքի մասեր կերտելու առանձնահատկությունները:

Օգտագործված գրականություն

1. Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 1, Ե., 1958:
2. Զ. Աղաջանյան, Գրական արևմտահայերենը և նրա նորմավորման հարցերն ըստ Ա. Այտընյանի քերականության, «Պատմաբանասիրական» հանդես, 2, Ե., 2019, էջ 162-174:
3. Ա. Այտընյան, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Ե., 1987:
4. Ա. Ս. Աբրահամյան, Ա. Այտընյանի լեզվաբանական հայացքները, Ե., 1984:
5. Հ. Բարսեղյան, Հայերենի խոսքի մասերի ուսմունքը, Ե., 1980:
6. Գ. Զահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Ե., 1954:
7. Ա. Վարդանյան, Ա. Այտընյան (140-ամյակի առթիվ), «Պատմա-բանասիրական» հանդես, 4, Ե., 1965, էջ 177-183:

STUDY OF WORD FORMATION ISSUES IN «CRITICAL GRAMMAR OF THE VERNACULAR OR MODERN ARMENIAN LANGUAGE» BY ARSEN AYDINIAN

NERSISYAN VARSIK

PHD, Associate Professor, GSU Lecturer

The structural features of wordstock of the Armenian language have been the subject of study since the 5th century. They are presented in the translation of "The Art of Grammar" of Dionysius Thrax and its further interpretations. Later word formation issues were tackled alongside the attempts to classify the Armenian word stock according to the relation to parts of speech.

The given paper touches upon the study of theoretical basis of the development of Modern Armenian word formation. Particularly, we have studied the word formation issues in the "Critical Grammar of the Vernacular or Modern Armenian Language", a book by the representative of the Viennese Mekhitarist Order Arsen Aydinian.

In his book "Critical Grammar of the Vernacular or Modern Armenian Language" A. Aydinian conducted a profound and multifaceted analysis of word formation issues from the historic perspective. A. Aydinian gave the classification of words: simple, compound, words coined as a result of reduplication and affixation. However, he did not differentiate words coined as a result of simultaneous compounding and affixation processes.

In the book the common patterns of Modern Armenian word formation are displayed in comparison with grabar (Classical Armenian language) and dialects.

Keywords: *ashkharabar (Modern Armenian language), word formation (word building), A. Aydinian, theory, affixation, compound words, syncope (loss), alternation, prefix (pre-positive particle according to Aydinian), suffix (post-positive particle according to Aydinian).*

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ТРАКТАТЕ АРСЕНА АЙТИНЯНА "АКТУАЛЬНАЯ ГРАММАТИКА АШХАРАБАРА ИЛИ СОВРЕМЕННОГО АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА"

НЕРСИСЯН ВАРСИК

*Кандидат филологических наук, доцент,
Преподаватель ГГУ*

Структурные особенности словарного состава армянского языка являются предметом изучения с 5-ого века. Они нашли отражение в переводе "Искусства грамматики" Дионисия Фракийского и его дальнейших толкованиях. Впоследствии вопросы

словообразования затрагивались параллельно с попытками классифицировать лексический состав языка с точки зрения частеречной принадлежности слов.

В статье представлен анализ теоретических основ формирования учения о словообразовании ашхарабара, в частности, исследованы проблемы словообразования в трактате представителя Венской школы ордена Мхитаристов Арсена Айтыняна “Аналитическая грамматика ашхарабара или современного армянского языка”.

В своем труде “Аналитическая грамматика ашхарабара или современного армянского языка” А. Айтынян проводит глубокий и всесторонний анализ проблем словообразования армянского языка в историческом ракурсе. А. Айтынян выделяет простые, аффиксальные, сложные слова и редупликаты (слова-повторы), при этом в его классификации не дифференцируются сложно-аффиксальные слова.

В трактате также представлены закономерности словообразования ашхарабара в сопоставлении как с грабаром (древнеармянским языком), так и диалектами.

Ключевые слова: ашхарабар (современный армянский язык), словообразование, А. Айтынян, теория, аффиксация, словосложение, выпадение, чередование, префикс (препозитивная частица по терминологии Айтыняна), суффикс (постпозитивная частица по терминологии Айтыняна).

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 10.07.2020թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 24.09.2020թ.: